

Kétatomos molekulák rezgési-forgási színeke

Elméleti alap: P.W. Atkins: *Fizikai Kémia*, 16.2–3. és 16.7. fejezetek.

Gyakorlat típusa: Egyéni.

Gyakorlat célja: Alapvető ismeretek megszerzése a forgási-rezgési színekek rögzítésével és értelmezésével kapcsolatban. Izotóphatás tanulmányozása.

1. Bevezetés

1.1. Elméleti alapok

A gázállapotú molekulák közép infravörös ($7000 - 200 \text{ cm}^{-1}$) tartományban felvett nagy felbontású (kb. $1 - 0,1 \text{ cm}^{-1}$) színekeinek értelmezéséhez a molekulák rezgési és forgási állapotainak megváltozását kell figyelembe venni, amit az

$$S(v, J) = \tilde{\nu} \left(v + \frac{1}{2} \right) + B J(J+1) \quad (1)$$

rezgési – forgási term segítségével tehetünk meg. A kifejezésben v a rezgési, J a forgási kvantumszám, míg $\tilde{\nu}$ a sajátrezgés hullámszáma:

$$\tilde{\nu} = \frac{1}{2\pi c} \sqrt{\frac{k}{\mu}}, \quad (2)$$

ahol k a rezgési erőállandó, μ a redukált tömeg (kétatomos molekulára $\mu = \frac{m_1 m_2}{m_1 + m_2}$) és c a fénysebesség. A B forgási állandó szoros összefüggésben van a molekula geometriájával, és kétatomos molekulák esetében

$$B = \frac{h}{8\pi^2 \mu r^2 c}, \quad (3)$$

ahol h a Planck-állandó és r az egyensúlyi kötéstávolság. Az $I = \mu r^2$ kifejezés a kétatomos molekula tehetetlenségi nyomatéka.

A spektrum értelmezéséhez tudnunk kell az energiaszint-változásokra vonatkozó ún. kiválasztási szabályokat. Rezgési – forgási színekek esetében $\Delta v = \pm 1$ a rezgési és $\Delta J = \pm 1$ a forgási kvantumszámokra. Kivétel, ha a molekulának van tengelyirányú impulzusmomentuma, mert akkor $\Delta J = 0$ is megengedett. Figyelembe kell venni továbbá, hogy a rezgési kvantumszám megváltozásakor az egyensúlyi magtávolság is megváltozhat, ami a forgási állandó megváltozását eredményezi.

Bármely rezgési – forgási átmenet hullámszáma megadható az 1. ábrán látható termdiógram alapján az

$$\tilde{\nu}(J_0, J_1) = \tilde{\nu}_0 - B_0 J_0(J_0 + 1) + B_1 J_1(J_1 + 1) \quad (4)$$

egyenlettel, ahol $\tilde{\nu}_0$ a $J_0 = J_1 = 0$ tiltott átmenetnek megfelelő hullámszámérték.

Az átmenetek három csoportba sorolhatók:

- Az egyik csoportban $J_0 = J_1 + 1$. Ezt P-ágnak nevezzük és a

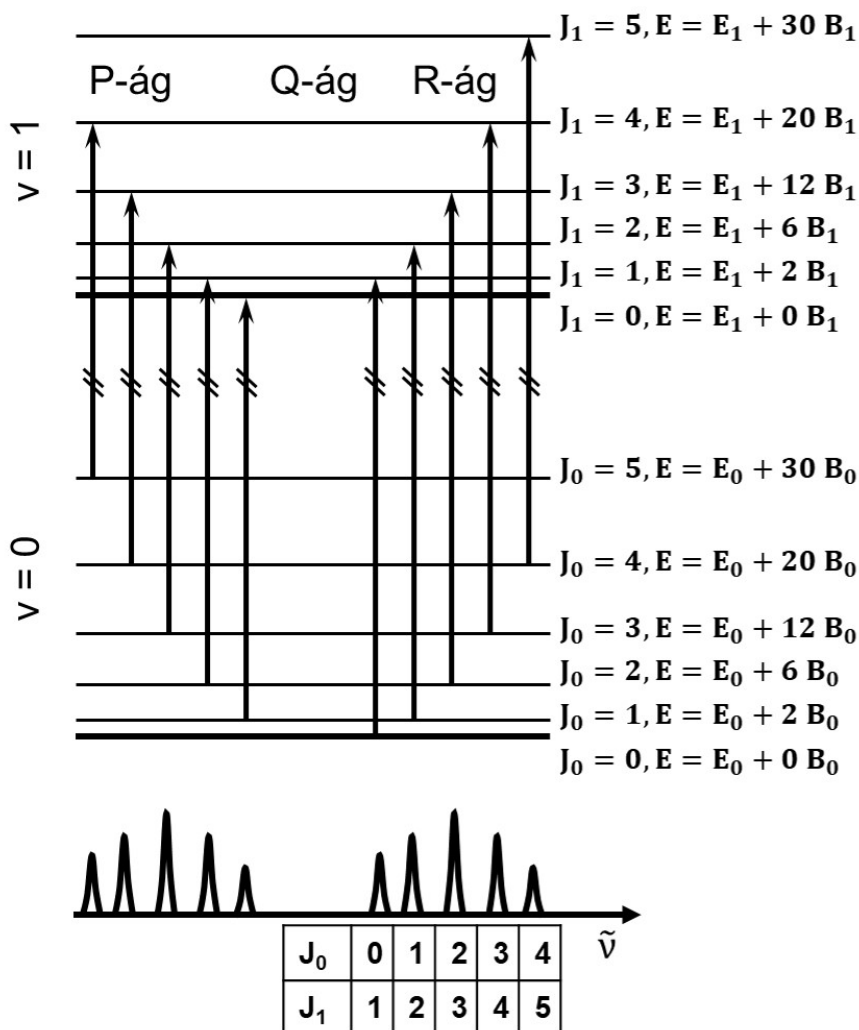
$$\tilde{\nu}_P(J_0) = \tilde{\nu}_0 - B_0 J_0(J_0 + 1) + B_1 J_0(J_0 - 1) \quad (5)$$

összefüggés adja meg az egyes sávok hullámszámát.

- A másik csoportban $J_1 = J_0 + 1$. Ezt R-ágnak nevezzük és a

$$\tilde{\nu}_R(J_1) = \tilde{\nu}_0 - B_0 J_1(J_1 - 1) + B_1 J_1(J_1 + 1) \quad (6)$$

összefüggés adja meg az egyes sávok hullámszámát.

1. ábra. Egy kétatomos molekula rezgési – forgási átmeneteinek sematikus ábrája.

– Az általában tiltott $J_1 - J_0 = \Delta J = 0$ átmeneteket Q-ágnak nevezzük.

A (4), (5) és (6) összefüggések több lehetőséget is nyújtanak egyenesillesztéshez alkalmazható összefüggések levezetésére. A gyakorlat során a cél $\tilde{\nu}_0$, B_0 és B_1 meghatározása spektroszkópai adatokból. A (4) egyenlet segítségével ez kétváltozós lineáris regresszióval lehetséges (a $z = ax + by + c$ egyenlet alapján) egyetlen lépésben, ha elegendő $\{x, y, z\} = \{J_0(J_0 + 1), J_1(J_1 + 1), \tilde{\nu}(J_0, J_1)\}$ adathármaszt ismerünk.

B_0 , B_1 és $\tilde{\nu}_0$ ismeretében a (2) és (3) egyenletek alapján számítható a kétatomos molekula rezgésének erőállandója, illetve az egyes rezgési állapotokhoz tartozó forgási állandókból az egyes rezgési állapotokhoz tartozó egyensúlyi kötéstávolság.

1.2. Izotóphatás

Az izotópjelzés rendkívül hasznos különböző kémia reakciók mechanizmusának vizsgálata során. Ennek háttere, hogy a különböző izotópokból felépülő, de egyébként azonos összetételű molekulák (különösen hidrogén-deutérium csere esetén, pl. HCl és DCl) forgási-rezgési színképe jelentősen eltér. Ennek oka, hogy a különböző izotópok esetén eltér a redukált tömeg, ami a (2) egyenlet alapján a sajátrezgés eltolódását

okozza. A két különböző izotópot tartalmazó molekula sajátrezgéseinek hányadosa:

$$\frac{\tilde{\nu}(1)}{\tilde{\nu}(2)} = \frac{\sqrt{\frac{k(1)}{\mu(1)}}}{\sqrt{\frac{k(2)}{\mu(2)}}}, \quad (7)$$

Feltételezve, hogy a rezgési erőállandó, így a kötés erőssége megegyezik a két esetben az egyenlet a következő formára egyszerűsödik, melyben már csak a redukált tömegek szerepelnek:

$$\frac{\tilde{\nu}(1)}{\tilde{\nu}(2)} = \sqrt{\frac{\mu(2)}{\mu(1)}}, \quad (8)$$

A (3) egyenlet alapján egy hasonló kifejezés írható fel a forgási állandókra:

$$\frac{B_0(1)}{B_0(2)} = \frac{\mu(2)}{\mu(1)}, \quad (9)$$

2. A gyakorlat kivitelezése

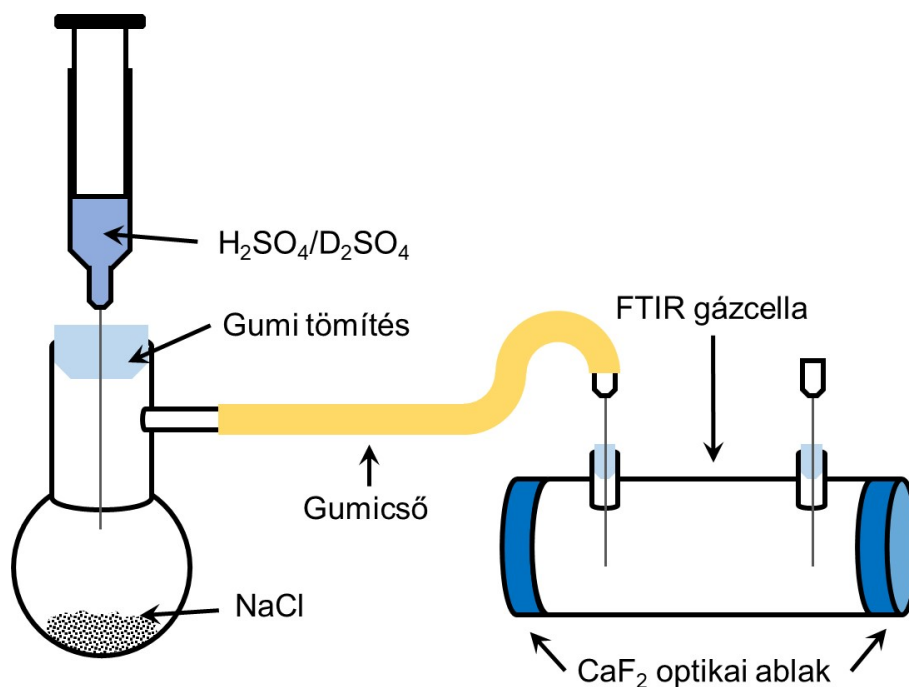
Ha a gyakorlatvezető másként nem rendelkezik, a gyakorlat során HCl és DCl rezgési-forgási színeképeit kell rögzíteni, majd ezeket elemezni. A jelenleg használt készülék működési útmutatója a mellékletben található. A mérések megkezdése előtt minden esetben kérjük az oktató segítségét.

Egy elszívófülke alatt állítsuk össze a 2. ábrán látható kísérleti elrendezést! Figyeljünk arra, hogy a kísérleteket megelőzően minden tiszta, és száraz legyen. Utóbbinak különösen nagy jelentősége van a deuterált kénsavval való munka esetén, ezért az eszközöket alaposan szárítsuk ki a mérések között is. A gázcellát a gyakorlat végén az elszívófülke alatt hagyjuk, eltávolítjuk belőle a gumi tömítéseket, így abból a következő gyakorlatig kiürül a HCl/DCl gáz. A gázcellát ne mosogassuk! Fontos hangsúlyozni, hogy a hasonló gázcellákban leggyakrabban KBr optikai ablakot alkalmaznak. A kísérlet során azonban a felszabaduló gáz vízgőzt is magával visz a gázcellába. Ez a KBr ablak oldódásához, elhomályosodásához vezetne. Ennek kiküszöbölésére a gyakorlat során CaF₂ ablakot alkalmazunk.

Rakjunk kb. 2 g NaCl-t a gömblombikba, majd zárjuk le a gumi tömítéssel. A gumicső és egy fecskendő-tű segítségével csatlakoztassuk a gömblombik oldalsó csövét a gázcellához. A gázcella másik csatlakozását egy gumi tömítés segítségével zárjuk le, majd szűrjünk át rajta egy másik fecskendő-tűt, hogy ne alakuljon ki jelentős túlnyomás a cellában. Ezt követően egy fecskendő segítségével lassan, óvatosan csepegtessünk 1 cm³ tömény D₂SO₄-et a NaCl-ra. A tömény savakkal fokozottan óvatosan, kizárólag működő elszívófülke alatt dolgozzunk, gumikesztyű és védőszemüveg használatával! A gázfejlődést heves pezsgés jelzi. Várjuk meg, hogy a pezsgés abbamaradjon, majd mindkét fecskendő-tűt távolítsuk el a gázcellából, vigyázva arra, hogy a tömítések a helyükön maradjanak. Ezt követően vegyük fel a gáz forgási-rezgési spektrumát a mellékletben megadott utasítások alapján, a gyakorlatvezető segítségével. Ezt követően végezzük el a kísérletet H₂SO₄ használatával is.

3. A mérési eredmények kiértékelése

A felvett spektrumokat exportáljuk (pl. tsv formátumban), amit ezt követően tetszőleges számítógépes szoftverrel (pl. Excel, Origin, QtiPlot) tudunk kezelni. A mérési eredményeket három külön ábrán mutassuk be: az egyiken a teljes hullámhossztartományon mutassuk be a rögzített spektrumokat, és jelöljük, hogy melyik rezgés milyen anyaghoz tartozhat (vegyük figyelembe a vizsgált anyagokon kívül esetlegesen jelen lévő IR-aktív anyagokat!). A másik két ábrán csak azt a hullámhossztartományt ábrázoljuk, ahol a tanulmányozni

2. ábra. A rezgési-forgási átmenetek tanulmányozására szolgáló kísérleti elrendezés.

kívánt anyag forgási – rezgési átmenetei azonosíthatók (DCl-re és HCl-re külön ábrát kell készíteni). A kisebb hullámhossztartományon bemutatott ábrákon jelöljük be a P-, Q- és R-ágakat, majd számozzuk be a P- és az R-ág csúcsait a Q-ág helyének megfelelő hézagtól indulva kisebb, illetve nagyobb hullámszámok felé haladva. Azonosítsuk a csúcspozíciókat (manuálisan/csúcskereső rutin alkalmazásával) és készítsünk ezekből táblázatot. A táblázat elkészítésénél vegyük figyelembe, hogy a klórnak 2 stabil izotópja van (^{35}Cl és ^{37}Cl), melyek körülbelül 3:1 arányban találhatók meg természetes mintákban. Azonosítsuk ezek megjelenését a spektrumon, és ennek megfelelően külön értékeljük a H^{35}Cl és a H^{37}Cl forgási-rezgési átmeneteit.

1. táblázat. A mérési eredmények összefoglalása a (4) egyenlet használatához.

$J_0(J_0 + 1)$	$J_1(J_1 + 1)$	$\tilde{\nu}(J_0, J_1)$
		$\tilde{\nu}_0 = \pm \text{cm}^{-1}$
		$B_0 = \pm \text{cm}^{-1}$
		$B_1 = \pm \text{cm}^{-1}$

Az összes adat együttes értékelésével végezzünk kétváltozós lineáris regressziót a (4) egyenlet alapján ($z = ax + by + c$). Ehhez $\{x, y, z\} = \{J_0(J_0 + 1), J_1(J_1 + 1), \tilde{\nu}(J_0, J_1)\}$ adathármaszt kell képeznünk a forgási sávokból, majd ezeket együttesen értékelnünk (pl. Excel Solver, vagy más alkalmas program használatával).

A kiértékelést végezzük el minden vizsgált anyagra (pl. HCl és DCl). Minden esetben vegyük figyelembe a különböző izotópokat, és amennyiben lehetőség nyílik az ezekhez tartozó sávok egyértelmű azonosítására, úgy azokat külön adatsorként értékeljük.

A (2) és (3) egyenletek alapján számítsuk ki – a k erőállandó, illetve az $r_{v=0}$ és $r_{v=1}$ egyensúlyi atomtávolságokat is. Adjuk meg a számított adatok szórását is, és foglaljuk az eredményeket egy összefoglaló táblázatba.

A különböző izotópok (^2D , ^1H , ^{35}Cl , ^{37}Cl megfelelő kombinációi) esetében számítással támasszuk alá az egyes forgási-rezgési sávok eltolódását, valamint a meghatározott paraméterek eltérését! Hasonlítsuk össze a számított egyensúlyi kötéstávolságokat!

A számításokhoz az állandók következő értékeit használjuk: $h = 6,626 \times 10^{-34} \text{ J s}$, $N_A = 6,023 \times 10^{23} \text{ mol}^{-1}$, $c = 2,998 \times 10^8 \text{ m/s}$. Az atomtömegek kiszámítását az egyes izotópoknak megfelelő relatív izotóptömegek (egész számok) alapján végezzük.

Ellenőrző kérdések

1. Miért különbözik ugyanannak a vegyületnek szilárd, illetve gáz / gőzállapotban felvett színeképe a $7000 - 200\text{ cm}^{-1}$ hullámszám tartományban?
2. Írja fel a rezgési – forgási term kifejezését!
3. Mely paraméterektől és hogyan függ egy kétatomos molekula rezgési frekvenciája a klasszikus mechanikai modell alapján?
4. Milyen összefüggés van a B forgási állandó és a molekula geometriája között?
5. Mik azok a kiválasztási szabályok, amelyeket a rezgési – forgási színeképek értelmezésekor figyelembe veendők?
6. Miért nem azonos a rezgési – forgási színeképben a szomszédos sávok távolsága?
7. Mi az abszorpció színekép keletkezésének feltétele a rezgési és mi a forgási spektroszkópia esetében?
8. Mit jelent az, hogy egy molekula gömbi, szimmetrikus, lineáris vagy aszimmetrikus pörgettyű?
9. Mi a jele annak, ha egy molekula általunk vizsgált rezgésének leírására már nem alkalmas a harmonikus oszcillátor közelítés?
10. Mi a jele a rezgési – forgási színeképben, ha a kétatomos molekula olyan atomokból épül fel, amelyeknél több izotóp van jelentős mennyiségben jelen?